

CONCEPTES FILOSÒFICS I MORALS A TRAVÉS DE L'ART

Margarita Mauri

Departament de Filosofia Teorètica i Pràctica
Facultat de Filosofia

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TEXTOS DOCENTS

331

CONCEPTES FILOSÒFICS I MORALS A TRAVÉS DE L'ART

Margarita Mauri

Departament de Filosofia Teorètica i Pràctica
Facultat de Filosofia

Publicacions i Edicions

UNIVERSITAT DE BARCELONA

ÍNDEX

L'estructura del desenvolupament de cada concepte	7
Introducció	9
La virtut i el vici	11
La prudència	19
La templança	25
La fortalesa	31
La justícia	39
La filosofia	47
La veritat	53
La llibertat	59
El mal	65
La felicitat	71
La bellesa	79
L'amor	85
El caràcter moral	91
El sentiment moral	95
Consciència i deliberació moral	99
Bibliografia	103

ESTRUCTURA DEL DESENVOLUPAMENT DE CADA CONCEPTE

1. Presentació del concepte
 - 1.1. Explicació(ns)
 - 1.2. Referències filosòfiques: autors i textos
2. Presentació del text literari
 - 2.1. Autor
 - 2.2. Títol i data
 - 2.3. Descripció
 - 2.4. Localització
3. Iconografia: el concepte en la imatge
4. Exercicis

INTRODUCCIÓ²

Són ben coneguts els textos de Plató en què l'autor condemna l'Art per tal com es mou dins de la imitació i ve a posar uns quants passos de distància més entre l'autèntica realitat i l'home. Qualsevol recreació humana en l'Art suposa endinsar-se en el que no té entitat, o la poca que pugui tenir, és una entitat robada a través de la imitació. Des del punt de vista platònic, res de bo, doncs, no ens pot aportar la mirada que posem en les obres d'Art perquè no és aquest el camí que ens pot menar a la realitat ideal. Si això és així i no trobem cap manera de fer compatibles les raons platòniques amb la intenció que anima aquest treball, bé haurem de dir que el que aquí es proposa és profundament antiplatònic.

La Història de la Filosofia i la Història de l'Ètica, diu A. MacIntyre, són el recull de tots els intents d'explicació racional que de la realitat humana i no humana han donat els filòsofs de tots els temps d'ençà que la reflexió de l'home sobre les coses va prendre el nom de 'Filosofia' que substituï al de 'Mitologia'. El camí del pensament per explicar allò que hom anomena 'realitat' és llarg i està ple de conceptes que van néixer en els temps de la primera Filosofia, que s'han anat omplint de contingut i gastant al llarg dels segles. L'accés a la comprensió d'aquests conceptes no és gens fàcil i demana, per una banda, un cert entrenament en la comprensió de què es vol dir i de la manera com es diu i, per altra banda, la flexibilitat d'ubicar cada concepte en el moment històric que li toca, tasca a la qual no ajuda el fet que el nom dels conceptes sigui el mateix, mentre el contingut amagat sota aquell nom variï d'autor a autor i d'època a època. Una de les maneres, i potser la millor, és submergir-se en aquest marc conceptual a través de la lectura intensa dels textos filosòfics amb l'esperança d'anar descabdellant el fil que ens permeti finalment, des dels conceptes, entendre què diuen els filòsofs quan intenten explicar la realitat, perquè potser quan més interessants resulten és quan tracten d'explicar la realitat i no pas quan es proposen inventar-la o substituir-la. Ara bé, aquesta realitat que està davant també ha interessat als pintors i als escultors que han tractat d'explicar-la d'una altra manera. És a partir d'aquesta convergència d'interessos que podem relacionar l'Ètica amb l'Art, ja sigui començant per la imatge –que ens pot fer més fàcil l'accés al concepte–, o anant de l'Ètica a l'Art per lligar millor el concepte. Aquest doble ús de l'Art en la seva relació amb l'Ètica que aquí es proposa obeeix exclusivament a raons pedagògiques i deixa de banda altres possibles finalitats. Començar per l'Ètica i saltar després a l'Art o fer-ho a la inversa convé a públics diferents segons sigui el seu interès filosòfic i la capacitat d'afrontar directament el concepte abstracte. Per tant, es poden seguir dues vies:

- a) Començar explicant el concepte filosòfic i passar, després, a veure com l'ha reflectit l'artista en la imatge i per què ho ha fet així, o
- b) Començar per l'obra d'art i, a continuació, introduir el concepte filosòfic.

La primera opció va de l'abstracte al concret; per tant, el que és procedent davant de l'obra d'art és preguntar-se per la forma com l'artista ha plasmat iconogràficament el concepte filosòfic estudiat, mentre que si es fa una ascensió des del concret a l'abstracte el que escau és preguntar-

² Aquest treball és, juntament amb el d'*Ètica i Literatura catalana, una aproximació pràctica a conceptes morals a través de la Literatura* (Mauri/Anglès/Temporal, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2006), el resultat del Projecte d'investigació –*Introducció a l'Ètica a través de l'Art i la Literatura en l'educació universitària i secundària*– atorgat pel Ministeri d'Educació i Ciència.

se què és el que expressa l'obra d'art, quins elements hi són presents i què manifesta. A partir de les respostes a aquestes preguntes s'ha d'anar construint el concepte que deixarà les concrecions de la imatge per endinsar-se en l'abstracció.

Deixant de banda la importància que l'Art tingui en si mateix, aquí és presentat com una forma d'introducció a l'Ètica i a la Filosofia amb les limitacions pròpies del que s'utilitza com a eina per a una cosa per a la que no ha estat concebuda. La primera limitació de la que fem esment és la temàtica. Els conceptes filosòfics escollits són en funció de la seva representació iconogràfica; per raons diverses, hi ha conceptes que han interessat els artistes i en tenim força imatges de referència, mentre que altres conceptes tenen molt poca o nul·la representació. Per altra banda, també cal dir que hi ha conceptes més fàcils de plasmar que d'altres. Una segona limitació fa referència a l'època en què un concepte és representat en la imatge, ja que segons es tracti d'un o altre moment històric el que s'hi expressa és diferent, per bé que hi hagi unes línies iconogràfiques clàssiques que són seguides de prop per la majoria d'artistes. Malgrat aquestes limitacions, però, creiem que la idea de veure l'Art com un vehicle de comprensió dels conceptes filosòfics pot resultar d'interès per als qui temin entrar directament en matèria filosòfica, i també per als qui vulguin recrear-se en la imatge després de parrar per conceptes. A uns i als altres els pot servir també per a veure que el coneixement humà de les coses està connectat, encara que s'expressi de formes diferents.

Al final, potser si desposseïm l'obra d'Art d'importància pròpia i ens limitem a mirar-la com allò que ens ha de permetre assolir la comprensió profunda d'un concepte filosòfic el nostre treball podria no ser tan antiplatònic.

LA VIRTUT I EL VICI

I. PRESENTACIÓ DEL CONCEPTE

1. EXPLICACIÓ(NS)

La virtut és una qualitat del caràcter, adquirida a base de treball voluntari i sostingut en el temps. Per això, la virtut és un hàbit, una manera ben feta de fer determinades coses que ha arrelat –amb esforç– en la forma de ser d’una persona. Quan diem que algú té la virtut de la justícia, per exemple, estem assenyalant un tret de la seva personalitat moral, tret gràcies al qual aquella persona es condueix de manera adequada o pertinent pel que fa a la seva relació amb els altres. Cada virtut assenyala l’hàbit adquirit en un àmbit de l’activitat humana, i és per aquest motiu que hi ha diferents virtuts, per bé que, per molts autors, les principals virtuts, anomenades ‘cardinals’, són quatre: prudència, fortalesa, templança i justícia, i les altres virtuts poden ser considerades parts d’aquestes quatre principals. La generositat, posem per cas, pot entendre’s com una forma especial de justícia. Altres autors, però, no estableixen aquestes relacions i analitzen cadascuna de les virtuts amb independència de les altres.

Els filòsofs pensen l’home com un ésser capaç d’activitats, algunes pròpies i característiques, i d’altres comunes amb altres éssers vius. Aquestes activitats són fruit de capacitats o facultats. Si un ésser viu pot veure-hi –activitat– és que té una facultat –la vista– que li ho permet. Bé, doncs, hi ha activitats que l’home realitza sense que la seva voluntat hi intervingui directament. L’activitat cardíaca, per exemple, es dona sense la intervenció voluntària de l’home. En casos com aquest, l’activitat només té una manera de dur-se a terme, que és com es fa. Ara bé, hi ha activitats que poden fer-se bé o malament, i que fer-les habitualment bé o malament depèn d’una decisió personal. Quan una activitat es desenvolupa habitualment bé, es crea l’hàbit de fer-la bé i aleshores parlem de ‘virtut’. Menjar és una activitat necessària en la qual intervé més d’una facultat. Si volem continuar vivint estem obligats a menjar, però podem triar què volem menjar. Podem menjar bé –aliments saludables i en una quantitat mesurada– o malament –menges poc saludables i/o en una quantitat major o menor de l’adequada. Quan habitualment i de manera intencionada es menja bé, s’adquireix l’hàbit de la moderació en el menjar i en el beure, hàbit que anomenem ‘templança’.

Les conseqüències d’una activitat habitualment ben o mal realitzada és fonamental per al manteniment de la o les facultats implicades en aquella activitat i, sovint també, per al conjunt de la persona. La templança en el menjar i en el beure redunda en una vida sana, mentre que la intemperança porta a una salut precària. En ambdós casos les conseqüències afecten la vida que un individu viu i la seva capacitat de fer coses.

La forma virtuosa de fer quelcom és la forma de fer-la millor. La virtut és, doncs, un ideal, una aspiració humana en qualsevol de les activitats que l’home tingui o es proposi. Hi ha tantes virtuts com activitats (que puguin fer-se bé o malament) siguem capaços de realitzar, i adquirir l’hàbit de fer una cosa –la que sigui– ben feta és una tasca que implica la voluntat decidida de voler fer aquest esforç que comença sent molt costós i, lentament, conforme l’hàbit va arrelant, anirà sent més fàcil fins a resultar plaent. Prenguem com a exemple un dels clàssics, el de la música. L’activitat de tocar un instrument demana la voluntat d’aprendre’n i l’esforç continuat de la pràctica. Pel jove aprenent els primers passos són cansats i durs, l’exercici de la voluntat ha de ser fort, però a mesura que els esglaons de la pràctica i de l’experiència es van pujant, a mesura que l’hàbit s’assoleix, tot va fent-se més fàcil, i també més plaent. Com més se

sap tocar un instrument, més es gaudeix i menys esforç de voluntat s'hi ha de posar; s'ha adquirit la virtut de tocar un instrument. L'adquisició no s'ha pogut fer més que per la pràctica i també la seva conservació la demanarà. L'adquisició de la virtut està lligada a l'esforç, però no es destaca mai prou que la possessió d'una virtut va lligada també al plaer del domini.

2. REFERÈNCIES FILOSÒFIQUES: AUTORS I TEXTOS

a) **PLATÓ**

Las leyes; Tr. J.M. Pabón, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1983, I, II, 653b, 1-8:

“Llamo educación a la virtud que se da primeramente en los niños: cuando el placer y el amor, el dolor y el odio se producen rectamente en sus almas sin que puedan aún razonar sobre ellos, y cuando alcanzando ya a razonar, todo eso se armoniza con su raciocinio en reconocer la rectitud de las costumbres creadas por el hábito conveniente, esa armonía es la virtud completa.”

b) **ARISTÒTIL**

Ética a Nicómaco; Tr. J. Marías y M. Araujo, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1981, II, 6, 1106b, 35-1107a, 2:

“Es, por tanto, la virtud un hábito electivo que consiste en un término medio relativo a nosotros, determinado por la razón y por aquella por la cual decidiría el hombre prudente.”

c) **SÈNECA,**

Sobre la felicidad; Diálogos; Tr. C. Codoñer, Madrid, Tecnos, 1999, 9.1, 4:

“Pero tú —dices— cultivas la virtud, no por otra razón, sino porque esperas que de ella te provenga algún placer. En primer lugar, no se le busca por eso, por el placer; pues no lo proporciona, sino que también lo proporciona, y no se esfuerza en ello, sino que su esfurzo, aunque se dirija a otra cosa, consigue esto también. (...) me preguntas qué busco en la virtud: a ella misma. En efecto, no tiene nada mejor, ella misma es su propia recompensa.”

d) **G. BRUNO**

Los heroicos furores; Tr. M.R. González, Madrid, Tecnos, 1987, diálogo 2º:

“En estado de virtud se halla en el momento en que se estabiliza en el medio, renunciando a uno y otro contrario; mas cuando tiende a los extremos, inclinándose a uno y a otro, tan lejos está de ser virtud que es doblemente vicio, consiste éste en que la cosa se aleja de su propia naturaleza, la perfección de la cual consiste en la unidad, mientras allí donde convergen los contrarios se halla la composición, y en ello consiste la virtud.”

e) B. De SPINOZA

Ética; Tr. O. Cohan, México, FCE, 1977, IV, def. VIII:

“Por virtud y potencia entiendo lo mismo; esto es (...), la virtud en cuanto se refiere al hombre, es la esencia misma o la naturaleza del hombre, en cuanto tiene potestad de hacer ciertas cosas que pueden entenderse por las solas leyes de su naturaleza.”

f) D. HUME

Tratado de la naturaleza humana; Tr. F. Duque, Barcelona, Orbis, 1985, III, sect. 1, 575:

“Ahora bien, dado que toda cualidad que, existiendo en nosotros o en los demás, produzca placer, causa siempre orgullo o amor –y si produce desagrado suscita humildad u odio–, se sigue que estos dos extremos deberán ser considerados como equivalentes por lo que respecta a nuestras cualidades mentales; es decir, la *virtud* corresponderá al poder de producir amor u orgullo, y el vicio, al poder de producir humildad u odio.”

g) I. KANT

Fundamentación de la metafísica de las costumbres; Tr. M. García Morente, Madrid, Espasa Calpe, 1980, 2, 80:

“Contemplar la virtud en su verdadera figura no significa otra cosa que representar la moralidad despojada de todo lo sensible y de todo adorno, recompensa o egoísmo.”

3. ICONOGRAFIA

La paraula ‘virtut’ prové del terme llatí viro que significa ‘baró’ o de viribus, ‘força’. Tota representació destinada a referir-se a la virtut ha de transmetre aquesta força o poder que la virtut atorga a qui la posseeix. Per representar la virtut –el terme és femení– s’acostuma a escollir una dona presentada de la següent manera:

1. Elements en el cos

- a) Ales: les ales assenyalen la capacitat de remuntar-se sobre la vulgaritat. La virtut enlairada eleva el seu posseïdor.
- b) Armadura: l’abillament militar indica, per una banda, la força de la virtut, però per l’altra fa referència també a la seva actitud bel·ligerant contra el vici, l’hàbit oposat.
- c) Sol: la virtut és una llum que fa clara la conducta. El sol sempre ha estat escollit com a símbol del coneixement veritable perquè, amb la seva presència, foragita les sospites, les confusions, els dubtes propis de la foscor.

2. Elements a les mans

- a) Bola del món: indica el domini de la virtut sobre el món.
- b) Llibre: indica saviesa i coneixement.
- c) Espasa o bastó: l’espasa, la llança o el bastó sempre representen la força i el domini.

L'home virtuós és un home fort que domina, en la seva persona, tot el que podria esgarriar-li la virtut.

3. Elements vegetals

a) Alzina: l'alzina és un arbre fort, resistent, i per això és un símbol que acompanya la virtut, tot indicant la seva resistència davant l'adversitat i les temptacions.

4. Elements animals

a) Gos: la presència del gos indica fidelitat i constància, dues qualitats essencials per mantenir-se en la decisió presa.

b) Lleó: és la imatge de la força i de la raó, ambdós atributs clàssics de la virtut.

II. PRESENTACIÓ DE L'OBRA D'ART

1. Autor

Jacopo della QUERCIA (1367-1438).

*Títol, data i localització

Virtut. 1409-1419.

Detall de la Font Gaia, Palazzo Publico, Siena.

*Descripció

Escultura de marbre de 135 cm que representa una dona asseguda que reposa la mà esquerra en un llibre, i amb la dreta aguanta un bastó.

2. Autor

Michelozzo di BARTOLOMEO (1396-1472).

*Títol, data i localització

Virtut. 1426-1430.

Detall del Monument al Cardenal Brancacci, Nàpols.

*Descripció

Escultura de marbre que representa una dona dempeus, amb una cinta al cap, que amb el braç dret sosté un medalló en forma de flor.

3. Autor

Marcantonio RAIMONDI (1480-1534).

*Títol, data i localització

La virtut com a dominadora de la fortuna. 1550.

Museu de les Belles Arts, Budapest.

*Descripció

Gravat. La Virtut, representada per un home, agafa pels cabells a una dona, la Fortuna, que, amb una destrat, acaba de talar un arbre. La Virtut li dóna cops amb unes tires de roba.

4. Autor

CORREGGIO (1490-1534).

*Títol, data i localització

Al·legoria de la virtut. 1632-34.

Museu del Louvre, París.

***Descripció**

La Virtut és representada per una dona asseguda, vestida amb plastró militar, que porta a la mà dreta un casc i a l'esquerra una llança; amb el peu toca una serp. Davant s'hi veu un globus terraquí i un escut amb el cap de la medusa. Acompanyen la figura central dues figures més, una té un compàs a la mà i l'altra una pell de lleó a la falda. Al darrere, un àngel cenyeix una corona a la virtut, als peus de la qual hi reposa un gos. Les branques de l'arbre representat podrien ser d'alzina.

5. Autor

CORREGGIO (1490-1534).

***Títol, data i localització**

Al·legoria del vici. Data desconeguda.

Museu del Louvre, París.

***Descripció**

El Vici és representat per un home gairebé nu envoltat de personatges que assenyalen els excessos a què la passió –no refrenada per la raó– pot conduir. Les serps indiquen el pecat mentre la flauta i el líquid vessat creen un ambient de disbauxa.

6. Autor

P. VERONESE (1490-1534).

***Títol, data i localització**

Al·legoria de la virtut i del vici. (L'elecció d'Hèrcules). 1580.

The Frick Collection, Nova York.

***Descripció**

Hèrcules ha de decidir entre la Virtut i el Vici. La Virtut, coronada amb fulles i amb un vestit que li tapa tot el cos, s'enfronta al Vici, una dona vestida provocadorament, el tron de la qual està ornat per una esfínx que du un gran ganivet.

7. Autor

G.D. TIÉPOLO (1696-1770).

***Títol, data i localització**

La virtut coronant l'honor. 1774.

***Descripció**

La Virtut és una noia alada amb un sol al pit, que porta una corona a la mà dedicada a l'Honor, representat per un jove assegut davant de la Virtut.

8. Autor

Andrea MANTEGNA (1431-1506).

***Títol, data i localització**

Minerva caça els vicis en el jardí de la virtut. 1502.

Museu del Louvre, París.

***Descripció**

La deessa Minerva irromp en els jardí de les virtuts per expulsar els vicis: la Mandra (sense braços), l'Odi, el Frau i la Malícia (l'híbrid d'home i simi), la Ignorància, portada en braços per l'Avarícia i la Ingratitud, i la deessa Venus –la Luxúria–, estirada pel centaure. Precedeixen Minerva les figures de la castedat. En el cel, encerclades per un

núvol, les virtuts de la Temprança (amb dos vasos), la Fortalesa (amb una columna), i la justícia (amb una espasa i unes balances).

A l'entrada del jardí, Dafne, la que es transformà en llorer, està envoltada per una tira de paper on el que s'hi explica permet identificar els personatges del quadre³.

9. Autor

Lorenzo LOTTO (1480-1556).

*Títol, data i localització

Al·legoria de la virtut i del vici. 1505.

Samuel H. Kness Collection.

*Descripció

El brot d'una alzina que reneix amb força d'un tronc vell separa el quadre en dues meitats. A la dreta, el Vici és representat per un vell sàtir. Al seu costat, el líquid vessa d'una àmfora. A l'esquerra de l'arbre la innocència i puresa de la Virtut la trobem representada en un nen petit, que juga amb un compàs i uns instruments musicals. Al fons s'hi pot veure un vaixell enmig d'una tempesta.

10. Autor

Giovanni di BOLOGNA (1524-1608).

*Títol, data i localització

El triomf de la virtut sobre el vici. 1565.

Palazzo Vecchio (Museu Nacional del Bargello), Florència.

*Descripció

Escultura de marbre Una dona, que representa la Virtut, nua, doblega sota el seu peu el Vici, un home amb barba. Als peus de la Virtut hi jeu un gos.

Altres obres

DOSSI, D., (1490-1542). *Júpiter, Mercuri i la virtut*. 1515-18. Kunsthistorisches Museum, Viena.

PARODI, F., (1630-1702). *El vici*. 1684-94. Col·lecció privada.

SCHALCKEN, G., (1643-1706). *Al·legoria de la virtut*. 1667. Rijksmuseum, Amsterdam.

BENNER, E., (1836-1896). *Hèrcules entre la virtut i el vici*. 1899. Col·lecció privada.

ROPS, F., (1833-1898). *El triomf de la virtut sobre el vici*. 1883. Col·lecció privada.

KHNOPFF, F., (1858-1898). *El vici suprem*. 1883. Col·lecció privada.

III. EXERCICIS

1. Per què creus que s'ha tractat més la virtut que el vici? Passa el mateix pel que fa a la representació artística?
2. Per què la virtut és representada sempre per una dona i el vici per un home?
3. Tracta de donar una definició de vici i de virtut.

³ A Battistini, M., *Símbolos y alegorías*; Barcelona, Electa, 2003, p. 298-299.

Corregio (1490-1530)
Al·legoria de la Virtut